

Plastic Decoration of Holy Doors from the Fund of the National Church Historical and Archaeological Museum of the Holy Synod – Elements and Symbolism

Elena Sereva

“St. Kliment Ohridski”, University of Sofia, Bulgaria

Abstract: *The proposed article examines the plastic decoration of the Holy doors from the fund of NCHAM of Holy Synod. The Holy doors are a completely complete separate element, but they also carry their semantic load as a part of a larger unified whole, such as the church iconostasis.*

The article focuses on questions related to the characteristic and symbolism of the plastic decoration of the Holy doors, the characteristic stylistic features and features of the era, the masters and individual schools. In the course of the exhibition, brief attention is paid and their use and importance of the worship services is presented. Parallels are mentioned and described, as they complete and further reveal the issues. Samples from the Fund of the National Church Historical and Archaeological Museum of the Holy Synod which are represented, are the subject of a comprehensive, independent study.

I express my gratitude to the National Scientific Program “Young Scientists and Postdoctoral Scholars” 2020 of the Ministry of Education and Science for the financing of the scientific project at the Theological Faculty of Sofia University “St. Kliment Ohridski” on the topic: “Holy doors the fund of the National Church Historical and Archaeological Museum of the Holy Synod (Liturgical function, iconography, plastic decoration. Contributions to national identity)”, with a scientific leader Assoc. Prof. Dr. deacon Ivan Ivanov.

Thank you to the Director of the Nacional church historical and archaeological museum of the Holy Sinod Assoc. Prof. Dr.Ivan Rashkov and his team for attention.

Keywords: *Holy Doors; Plastic Decoration*

Пластична украса на Свети двери от фонда на Националения църковен историко-археологически музей при Светия Синод – елементи и символика

Елена Серева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, България

Резюме: *Предложената статия разглежда пластичната украса на Свети двери от фонда на НЦИАМ при Св. Синод. Светите двери представляват напълно завършен отделен елемент, но те носят своята семантична натовареност и като част от едно по-голямо единно цяло, каквото е църковния иконостас.*

Статията поставя акцент върху въпроси свързани с характеристиката и символиката на пластичната украса на Светите двери, на характерните стилови особености и белези на епохата, майсторите и отделните школи. В хода на изложението се обръща внимание накратко и се представя тяхната употреба и значение при богослужебните последования. Споменават се и се описват паралели, тъй като те допълват и доразкриват разглежданите въпроси. Представят се образци от фонда на Националния църковен историко-археологически музей при Св. Синод, които са обект на цялостно, самостоятелно проучване.

Изказвам благодарност към Национална научна програма „Млади учени и постдокторанти“ 2020 на Министерство на образованието и науката за финансирането на научния проект към Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на тема: „Свети двери от фонда на Националния църковен историко-археологически музей при Св. Синод (Литургична функция, иконография, пластична украса. Приноси към националната идентичност)“, с научен ръководител доц. д-р дякон Иван Иванов.

Благодаря на Директора на НЦИАМ при Св. Синод доц. д-р Иван Рашков и на неговия екип за вниманието.

Ключови думи: Свети двери, пластична украса

Светите двери (на гр. ез. - Ὁραία Πύλη) са част от вътрешното оформление на православните храмове. Те често се наричат „царски двери“, но „царски“ са дверите, които се намират между притвора и средната част на храма – наоса. В миналото императорът събличал горната си царска дреха и я полагал върху маса, която стояла в нартекса, за да присъства на богослужението като обикновен мирянин. Той минавал през средната порта, затова именно тази врата се наричала царска¹ (Chiflyanov, 1996: p. 59). Според проф. ставрофорен иконом Благой Чифлянов централните врати на иконостаса е най-правилно да се наричат Свети двери². Това подчертава и архимандрит Иона, като се основава на Св. отци и богослужебните книги на Православната църква, „които ги наричат Свети двери“³ (Iona, arhimandrit, 1950: p. 50). В своя капитален труд „Български възрожденски майстори. Живописци. Резбари. Строители“ Асен Василиев нарича тези двери: „олтарни двери“ и още „иконостасни двери“, а Леонид Успенски говори за „свещени двери“, които са наричани понякога и „райски“⁴ (Uspenski, 2001: p. 212).

Светите двери са двукрили, по подобие на вратата на Святая Святых в Иерусалимския храм (3 Цар. 6:32). Двукрилите двери напомнят и раздирането на храмовата завеса в момента на Христовата смърт на Кръста (Мат. 28:51). Те заемат централно място на иконостаса, който разделя олтара и наоса на храма, „границата между видимия и невидимия свят“⁵ (Florenski, 1994: p. 35).

¹ Чифлянов, Б. Литургика. С., 1996, с. 59. (Chiflyanov, 1996: p. 59).

² Чифлянов, Б. Пос. съч., с. 61. (Chiflyanov, 1996: p. 61).

³ Иона, архимандрит. Учебник по Литургика. Кратко ръководство за изучаване на Православното богослужение. С., 1950, с. 50. (Iona, arhimandrit, 1950: p. 50).

⁴ Успенски, Л. Богословие на иконата. С., 2001, с.212. (Uspenski, 2001: p. 212).

⁵ Флоренски, П. Иконостас. С., 1994, с. 35. (Florenski, 1994: p. 35).

Днес Светите двери са покрити със завеса „за указание на непостижимите Божи тайни“⁶. Архимандрит Иона посочва, че завесата трябва да е „от хубава, предимно копринена материя в червен или ясно син цвят“, като „на нея обикновено се изписват чашата Христова, Благовещението или пък четиримата евангелисти, които са разкрили на света тайната на спасението. Откриването на завесата означава откриване на небесното Царство за погледа на молящите се.“⁷. В Ерминията, иконографския наръчник на Димитър (Дичо) Зограф от 1836 г., за изображението върху завесата се казва: „Иисус Христос в потир, благославя с двете ръце. Около него ангели с по две крила – без тела, а наоколо в четирите ъгъла – това писмо: „Вкусете и вижте, че господ е благ.“⁸ (Vasiliev, 1976: р. 95). След което в под заглавие „Друг надпис на Вседържителя“ Дичо Зограф добавя: „Вижте, вижте, че аз съм ваш бог, роден от отца преди вековете и в последните времена съм заченат от дева без мъж и премахнах греха на нашия праотец Адам, понеже съм човеколюбец.“⁹ (Vasiliev, 1976). Това от своя страна препраща и към св. Благовещение – основната сцена върху Светите двери. Завесата има и символично значение, като така например след извършване на Великия вход, при затварянето ѝ тя напомня камъка при вратата гробни¹⁰ (Мат. 27:60).

Централните двери на иконостаса представляват напълно завършен отделен елемент, но те са част от по-голямо единно цяло, каквото е църковният иконостас. Изображенията в основата на иконостасната преграда са свързани с началото на човешката история. Върху подиконните за царския ред табли се изобразяват композиции от Шестоднева на книга Битие, които най-често са дърворезбени. Обикновено върху тях се разкриват сцени от райската градина преди грехопадението, както и изгонването на Адам и Ева от рая¹¹. Именно в средата на тази поредица от сюжети на иконостаса се явяват Светите двери. Върху тях се изписва сцената на св. Благовещение. Тя разкрива изпълнението на Божието обещание пред прародителите Бог да изпрати на човешкия род Спасител от греха и смъртта, Който да разбие портите на ада и да отвори райските врата за всички праведници. Това се казва и в песнопението: „със силата на Своето Божество съкруши портите на ада и изведе оттам душите на праведниците“¹² (Akatisti, 2006: р. 82), „адът се съкруши от силата на Твоята власт и изведе затворниците, отвика завързани там“¹³, (Akatisti, 2006: р. 85), „избави от ада като от устата на силен звер и ги всели

⁶ Иона, архимандрит. Пос. съч., с. 50. (Iona, arhimandrit, 1950: р. 50).

⁷ Пак там. (Iona, arhimandrit, 1950: р. 50).

⁸ Василиев, А. Ерминии. Технология и иконография. С., 1976, с. 95. (Vasiliev, 1976: р. 95).

⁹ Пак там. (Vasiliev, 1976: р. 95).

¹⁰ Чифлянов, Б. Пос. съч., с. 240. (Chiflyanov, 1996: р. 240).

¹¹ За това именно с Инв. №6434а на Свети двери от НЦИАМ при Св. Синод е записано дърворезбено пано с изображения на Адам и Ева след грехопадението.

¹² Акатист на честния и животворящ кръст Господен. Акатисти. Света гора, Атон. 2006, кн. 1, с. 82. (Akatisti, 2006: р. 82).

¹³ Пак там, с. 85. (Akatisti, 2006: р. 85).

в рая¹⁴ (Akatiisti, 2006: p. 86). Във височина на иконостаса обикновено се издига венчилката с Христовото разпятие, която увенчава иконостаса точно над Светите двери. Така в основата на иконостаса се представя Боговъплъщението, чрез иконографията върху Светите двери, а във височина над дверите – кръстната смърт на Спасителя: „Извършил си спасение посред земята, Христе Боже. На кръста си прострел Твоите пречисти ръце, събирайки всички народи...защото Ти доброволно си приел с плът да се издигнеш на кръста, за да избавиш нас, които си създал, от робството на врага. Затова благодарствено ти възкликваме: Спасител наш, като си дошъл да спасиш света, с радост си приел всичко.“¹⁵ (Chasoslov, 1941: pp. 106-107). За Благовещението и изкуплението чрез кръстната смърт говорят тропарите, чрез които се обръщаме към Божията Майка: „Бидейки източник на милосърдието, удостой ни с милостите си, Богородице. Погледни на съгрешилите люде и покажи, както всякога, силата си, защото, като се надяваме на тебе, викаме ти: „радвай се“, както някога Гавриил, Архистратигът на безплътните.“¹⁶ (Chasoslov, 1941: p. 107). „Препрославена си, Богородице Дево! Възпяваме те, защото чрез кръста на твоя Син адът бе провален и смъртта умъртвена; ние – умъртвените – възкръснахме, сподобихме се с живот и придобихме рая – древната наслада. Затова с благодарност славословим Христа Бога нешего, като могъщ и едничък много милостив.“¹⁷ (Chasoslov, 1941). В молитвения химн възхвала на Божията Майка „Богородичен акатист“ св. Богородица се възпява: „радвай се ти, чрез която клетвата ще изчезне“, „чрез която падналият Адам бе възвърнат“, „чрез която Ева се избавя от сълзи“¹⁸ (Akatiistnik, 1957: p. 40). В Благодарствения канон на Пресв. Богородица се казва: „Радвай се ти, вместилище на радостта, чрез която ще бъде разрешено проклятието, паднало върху прамайка“, „Адамово въздигане, умъртвяване адово“¹⁹ (Akatiistnik, 1957: p. 196). В икос 4 от Богородичния акатист се казва още: „радвай се ти, чрез която се отварят райските врати“²⁰ (Akatiistnik, 1957: pp. 42-43). В икос 8: „радвай се ти, чрез която се прости престъплението“, „чрез която се отвори раят“, „ключе на Христовото царство“²¹ (Akatiistnik, 1957: p. 46), „отворила заключения Едем“²² (Akatiistnik, 1957: p. 201). За значението на Боговъплъщението и за силата на св. Кръст говори и молитвеното обръщение: „Боже и Господи на силите и Създателю на всички твари, Който, поради Твоего неизразимо милосърдие, си изпратил Единородния Твой Син, Господа

¹⁴ Пак там, с. 86. (Akatiisti, 2006: p. 86).

¹⁵ Часослов. СИ, С., 1941, с. 106-107. (Chasoslov, 1941: pp. 106-107).

¹⁶ Пак там, с. 107. (Chasoslov, 1941: p. 107).

¹⁷ Пак там. (Chasoslov, 1941).

¹⁸ Акатистник. Молебни пения. Великий канон на св. Андрей Критски. СИ, С., 1957, с. 40. (Akatiistnik, 1957: p. 40).

¹⁹ Пак там, с. 196. (Akatiistnik, 1957: p. 196).

²⁰ Пак там, с. 42-43. (Akatiistnik, 1957: pp. 42-43).

²¹ Пак там, с. 46. (Akatiistnik, 1957: p. 46).

²² Пак там, с. 201. (Akatiistnik, 1957: p. 201).

нашего Иисуса Христа, за спасение на човешкия род, и чрез Неговия честен кръст си разкъсал ръкописанието на нашите грехове и тъй си победил началата и властите на тъмнината!²³ В подножието на св. Кръст Господен към дърворезбата от венчилката на иконостаса се изобразяват змейове: „И биде свален големият змей, древният змей, наричан дявол и сатана, който мами цялата вселена – свален на земята“ (Откр. 12:9). Върху Светите двери тези изображения също намират място. Често змейове са представени чрез дърворезбата с подобие на реки от цъфнали растения, цветя и клонки, които извираат и преливат от устата им като буйно течащи води. Така представени на Светите двери в близост до сцената св. Благовещение тези изображения напомнят описаното в Откровението на св. Иоан Богослов: „А когато змеят видя, че е свален на земята, подгони жената, която бе родила мъжкото дете“ (Откр. 12:13), „и змията изпусна от устата си подир жената вода като река, за да я отвлече с реката. Но земята помогна на жената; и отвори земята устата си и погълна реката, която змеят бе изпуснал из устата си. И разлюти се змеят против жената и отиде да води война с останалите от семето ѝ, които пазят Божиите заповеди и имат свидетелството на Иисуса Христа.“ (Откр. 12:15-17). За борбата със злото говорят и думите на проклятието, изречено от Бог към змията, при изгонване на Адам и Ева от рая: „ще всея вражда между тебе и жената, и между твоето семе ѝ нейното семе; то ще те поразява в главата, а ти ще го жилиш в петата.“ (Бит. 3:15). А в икос 3 от Акатист на Пресвета Богородица на нейната икона „Скоропослушница“ за Божията Майка се казва: „радвай се, родила Съкрушила главата на древната змия“.

Върху Свети двери от фонда на Националния църковен историко-археологически музей при Св. Синод с инв. № 6433, вписани във фонда на Музея на 13.09.1941 г., с произход с. Гумощник, Ловешко, при затворени крила на дверите ясно се вижда изобразен вписан кръст (Фигура 1). Той е представен чрез изпълнената позлатена дърворезба. Кръстът е украсен чрез орнаменти с кръгла форма, подобни на наниз от перли. В Благодарствения канон, посветен на Божията Майка, самата св. Богородица е наречена „раковина произвела Божествения бисер“²⁴ (Akativnik, 1957: p. 198). Тези Свети двери освен ажурна пластична украса в горния край, са представени и чрез рисувана цветна растителна рамка. Тя подобно на фриз обримчва централната сцена на св. Благовещение и подчертава съединяването в едно общо цяло на сцената, разположена върху двете крила на дверите. Сцената св. Благовещение не е изцяло рисувана, а пластично решена с комбинация от рисунка и дърворезба. Постигната е дълбочина и реална триизмерност в изобразителното поле, като всеки от двата образа – този на св. арх. Гавриил, както и на св. Дева Мария е представен под дърворезбен балдахин. Това подчертава високото служение на

²³ Часослов. Пос. съч., с. 108-109. (Chasoslov, 1941: pp. 108-109).

²⁴ Акатистник. Молебни пения. Великий канон на св. Андрей Критски. Пос. съч., с. 198. (Akativnik, 1957: p. 198).

Божията Майка, наричана наша Владичица, за която в Богородичния акатист се казва: „Радвай се, началнице на духовния градеж; радвай се, подателко на божествената благост“²⁵ (Akativnik, 1957: p. 47), „чашо, която черпи радост“²⁶ (Akativnik, 1957: p. 48). Самата „одушевен храм“²⁷ (Akativnik, 1957: p. 49), „врата на пречестната тайна“²⁸ (Akativnik, 1957: p. 46) и „врата на спасението“²⁹ (Akativnik, 1957: p. 47), за която в „Благодарствен канон на Пресв. Богородица“ се казва: „Радвай се, Владичице, единствена врата, през която едничко Словото е минало и която си съкрушила ключовете и вратата на ада чрез своето рождество“³⁰ (Akativnik, 1957: p. 197). Самата св. Богородица в иконографски надпис е наречена „Ширшая небес“ или „Широка врата за небесата“³¹. Както се казва и в Богослужебните текстове: „Като стоим в храма на твоята слава, като че сме на небето, Богородице, двер небесна: Отори ни вратите на твоята милост.“³². (Chasoslov, 1982: p. 65).

Фигура 1. Свети двери, инв. № 6433, НЦИАМ при СВ. Синод

При описанието на тези двери не случайно Васил Пандурски отбелязва: „Това е една рядка – уникална творба в изкуството на възрожденската епоха.“³³ (Pandurski, 1977: p. 32). Той съотнася изпълнението на тези Свети

²⁵ Пак там, с. 47. (Akativnik, 1957: p. 47).

²⁶ Пак там, с. 48. (Akativnik, 1957: p. 48).

²⁷ Пак там, с. 49. (Akativnik, 1957: p. 49).

²⁸ Пак там, с. 46. (Akativnik, 1957: p. 46).

²⁹ Пак там, с. 47. (Akativnik, 1957: p. 47).

³⁰ Пак там, с. 197. (Akativnik, 1957: p. 197).

³¹ Василиев, А. Пос. съч., с. 90. (Vasilev, 1976: p. 90).

³² Часослов. Утреня. СИ, С., 1982, с. 65. (Chasoslov, 1982: p. 65).

³³ Пандурски, В. Паметници на изкуството в църковния историко-археологически музей/София. Изд. Български художник. 1977, с. 32. (Pandurski, 1977: p. 32).

двери към тревненските майстори, като споменава, че се чувства западно влияние³⁴ (Pandurski, 1977).

Вписан кръст визуално се оформя чрез пластичната дърворезбена украса и върху други Свети двери от фонда на НЦИАМ при Св. Синод с инв. №6884 (Фигура 2). Внушението се подсилва и от правоъгълните изобразителни полета, групирани по четири върху двете крила на дверите, в които са поместени иконографските образи, шахматно обримчени в цветна зелена или червена рамка.

Фигура 2. Свети двери, инв. № 6884, НЦИАМ при СВ. Синод

Украсата върху колонката, съединяваща двете крила на Светите двери е представена разделена на два тематични дяла. В горния край е покрита от позлатени дъбови листа на тъмен фон, а до основата е представен изрязан, виещ се стилизиран растителен фриз от акантови листа. Той е в плитка резба, позлатен и на оцветен фон. Представените дъбови листа преpraщат към описаната в старозаветния библейски текст дъбрава Мамре, където под Мамрийския дъб Триединния Бог се явява на Авраам (Бит. 18:1), за да му разкрие, че от него *„именно ще произлезе народ велик и силен, и чрез него ще бъдат благословени всички народи на земята“* (Бит. 18:18). Това е отново напомняне на т. нар. Първоевангелие пред прародителите Адам и Ева за идването на Спасител (Бит. 3:15), повторено на св. прор. и цар Давид: *„ще въздигна след тебе твоего семе... и ще закрепя царството му... ще утвърдя престола на царството му довека.“* (2 Царств. 7: 12-13) и възвестено

³⁴ Пак там. (Pandurski, 1977).

на св. Дева Мария от св. арх. Гавриил: „*ти намери благодат у Бога; и ето, ти ще заченеш в утробата, ще родиш Син и ще го наречеш с името Исус. Той ще бъде велик и ще се нарече Син на Всевишния, и ще Му даде Господ Бог престола на отца Му Давида; и ще царува над дома Иаковов до веки, и царството Му не ще има край.*“ (Лук. 1:30-33). За да се „изпълни реченото от Господа чрез пророка, който каза: „*Ето, девицата ще зачене в утробата си и ще роди Син, и ще Му нарекат името Емануил*“, което ще рече: *с нас е Бог*“ (Мат. 1:22-23). Дървото дъб със своето тежко стъбло „*символизира красотата и силата*“³⁵ (Shivarov, 1992: p. 94). „*Най-прекрасният от синовете човечески*“ (Пс. 44:3) е родилият Се от Дева Спасител.

Разглежданите Свети двери с инв. №6884 от НЦИАМ при Св. Синод се характеризират с полихромна резба. Върху тях са представени и детайли подобни на гирлянд, закачен през дърворезбени пръстени. Подобна многоцветност и елементи има при старозаветната Моисеева скиния, чието описание е представено в библейския текст (Изх. 36:35-38).

Полихромното оцветяване на дървените иконостаси се изоставя след средата на XVIII век³⁶ (Ivanova and Koeva, 1979: p. 106).

Свети двери с инв. №6434 от фонда на НЦИАМ при Св. Синод, вписани на 15 септември 1941 г., са с произход храм „Успение Богородично“, гр. Ловеч (Фигура 3). Те са представени с едри елементи на дърворезбата, в позлата и цвят. Стилните белези напомнят творчеството на тревненските майстори. Преобладават растителните орнаменти – разцъфнали цветя и клонки. „*Полетата на напречното рамо на очертания по средата на дверите голям кръст са оживени с цветя – еделвайси.*“³⁷ (Pandurski, 1977: p. 32). Стеблата и листата на растенията са позлатени, цъфналите цветчета са оцветени в червен или в жълт цвят, а фонвете между тях обагрени в плътни тонове зелено. Около изобразителните полета с образите от централната сцена, растителните орнаменти са решени кръстообразно, като се преплитат в позлатената рамка на иконите. Горната част на дверите е с ажурна резба, при която също са вплетени растителни орнаменти – цветя в червен и жълт цвят и клонки в позлата. Сред тях са иконите с образите на св. прор. и царе Давид и Соломон. Растенията преливат от зейналата паст на люспести змейове. Главата и предните крака на всеки змей са в златно. Телата им са оцветени в зелен цвят и са извити така, че образуват извит в арка завършек на всяко от двете крила на дверите. Опашките на змейовете завършват с позлатена глава на птица, от чиято човка излизат листа в позлата.

³⁵ Шиваров, проф. прот. Н. Библейска археология. С., 1992, с. 94. (Shivarov, 1992: p. 94).

³⁶ Иванова, В., М. Коева. Пластическото богатство на възрожденската църковна дърворезба. С., 1979, с. 106. (Ivanova and Koeva, 1979: p. 106).

³⁷ Пандурски, В. Пос. съч., с. 32. (Pandurski, 1977: p. 32).

Фигура 3. Свети двери, инв. № 6434, НЦИАМ при СВ. Синод

В книга Псалтир се казва: „лъв и змей ще тълчеш“ (Пс. 90:13). А Откровението на св. Йоан Богослов разкрива: „ето, лъвът, който е от Иудиното коляно, коренът Давидов, победи и може да разгърне книгата и да снесе седемте ѝ печата. Погледнах, и ето, сред престола и четирите животни и сред старците стоеше Агнец, като заклан“ (Откр. 5:5-6). Лъвът като символ на Христос – обещаният Спасител, пренесен като Агнец за опрощаване на греховете, се изобразява върху Светите двери. Един от примерите е дърворезбата на централните иконостасни двери на църквата „Успение Пресв. Богородици“ в гр. Ихтиман (Фигура 4). Те са датирани от 1888 г. и са богато орнаментирани за разлика от целия иконостас, което подкрепя и думи на Маргарита Коева по подобна тема: „много вероятно е майсторите, изработили царските двери, да не са същите, чиято творба е самият иконостас. Това е почти повсеместна практика“³⁸.

³⁸ Коева, М. Иконостасите на Рилския манастир. (Коева, n.d.). <https://liternet.bg/publish9/mkoeva/nasledstvo/ikonostasite.htm> [електронен ресурс към 31 март 2021 година]

Фигура 4. Свети двери, храм „Успение Пресв. Богородици“, гр. Ихтиман

Изображението на лъвове върху двете крила на дверите може да бъде свързано и с Давидовия псалом: *„Душата ми е сред лъвове; лежа сред ония, които пламък дишат, сред синовете човешки, чиито зъби са копия и стрели, и чийто език е остър меч.“* (Пс. 56:5). Над лъвовете от дверите в църквата на гр. Ихтиман се издига мадаљон с образа на Господ Бог, което точно изобразява и следващия стих на цитирания псалом: *„Бъди възнесен по-високо от небесата, Боже, над цялата земя да бъде Твоята слава!“* (Пс. 56:6). Змей и лъв в битка са представени в дърворезбата на Свети двери от иконостаса в Митрополитската църква „Успение Пресв. Богородици“ в гр. Самоков (Фигура 5). Дърворезбата в самоковската Митрополитска църква *„оказва влияние върху по-нататъшното развитие на българското резбарство както по отношение на архитектурата и дърворезбата на иконостаса, така и по отношение на художествените средства. Тази дърворезба служи като изходна точка не само при оформянето на Самоковската резбарска школа, но определя и някои от главните насоки в развитието на останалите резбарски школи в България.“*³⁹ (Chilingirov, 1964: p. 25).

³⁹ Чилингиров, А. Дърворезбата на Митрополитската черква в Самоков. С., 1964, с. 25. (Chilingirov, 1964: p. 25).

**Фигура 5. Свети двери,
Митрополитска църква „Успение Пресв. Богородици“, гр. Самоков**

Идентични на описаните Свети двери с инв. №6434 от НЦИАМ при Св. Синод са и дверите с инв. № 6883 (Фигура 6). Те са в размер 136/39 см. и произход от гр. Пирдоп. Единствено цветята са оцветени само в тъмно червен цвят, а телата на змейовете са целите в злато. Изобразителните полета за иконите в горната част са оставени без изображения и са покрити с позлата.

Фигура 6. Свети двери, инв. № 6883, НЦИАМ при СВ. Синод

Позлатата по Светите двери препраща към Ковчега на завета от Моисеевата скиния, подробно описан в Старозаветната книга Изход (Изх. 37:1-9). В икос 12 на Богородичния акатист за св. Богородица се казва: *„Радвай се, скиния на Бог-Слово; радвай се ти, която си по-голяма от Светая-Светих! Радвай се, ковчего, позлатен от Духа“*. В песен 9 на *„Молебен канон на Пресвета Богородица“* Божията Майка е възпята като: *„По-чтима от херувимите и несравнено по-славна от серафимите, нетленно родила Бог – Слово, наистина Богородица“*⁴⁰. В икос 8 на Богородичния акатист: *„радвай се, колеснице пресвета на Оня, Който седи на херувими; радвай се, жилище преславно на Оня, Който седи на серафимите“*. В песен 3 на Благодарствения канон на Пресвета Богородица се казва: *„Радвай се, Юнице, която си родила за вярващите непорочния телец; радвай се, агнице, която си носила в утробата си Божия Агнец, Който взе върху себе си греховете на целия свят; радвай се, топло очистилице“*⁴¹, *„очистилице на света“*⁴².

Дърворезбата на Светите двери говори чрез символични образи за райската градина и Царството Божие. Изключително важно е значението на лозата и узрелите гроздове, изобразявани на Светите двери и върху целия иконостас. Те се свързват със св. Евхаристия, която е център на св. божествена Литургия. Св. Причастие, като залог за вечен живот (Иоан. 6:54-56), се приема от миряните именно пред Светите двери. Така е според правилото, което гласи: *„всички миряни трябва да се причастяват на солея“*⁴³. (Sluzhebnik, 1985: р. 425). Светите двери се намират пред св. Трапеза на храмовия олтар. В песен 3 от Благодарствения канон на Пресвета Богородица се пее: *„одушевена Трапезо, която си вместила в себе си Хляба на живота“*⁴⁴.

В евангелския текст Сам Христос свидетелства: *„Аз съм истинската лоза, и Моят Отец е лозарят. Всяка пръчка у Мене, която не дава плод, Той отрязва; и всяка, която дава плод, чисти я, за да дава повече плод. Вие сте вече чисти чрез словото, що съм ви проповядвал. Пребъдете в Мене, и аз във вас. Както пръчката сама от себе си не може да дава плод, ако не бъде на лозата, тъй и вие, ако не бъдете в Мене. Аз съм лозата, вие пръчките; който пребъдва в Мене, и аз в него, той дава много плод; защото без Мене не можете да вършите нищо. Ако някой не пребъде в Мене, бива изхвърлен навън, както пръчката, и изсъхва; и събират пръчките, та ги хвърлят в огън, и те изгарят.“* (Иоан. 15:1-6). За Божията Майка, чийто образ присъства неотменно върху Светите двери се казва: *„Богородице, ти си истинската лоза, от която израстна нам плодът на живота“*⁴⁵ (Chasoslov, 1941: р. 96). В песен 7 на *„Благодарствен канон на Пресв. Богородица“* е наречена:

⁴⁰ Акатистник. Молебни пения. Пос. съч., с. 194. (Akatistnik, 1957: р. 194).

⁴¹ Пак там, с. 197. (Akatistnik, 1957: р. 197).

⁴² Пак там. (Akatistnik, 1957).

⁴³ Служебник. СИ, С., 1985, с. 425. (Sluzhebnik, 1985: р. 425).

⁴⁴ Акатистник. Молебни пения. Пос. съч., с. 196-197. (Akatistnik, 1957: pp. 196-197).

⁴⁵ Часослов. СИ, С., 1941, с. 96. (Chasoslov, 1941: р. 96).

„истинска лоза; ти си произрасла зрял Грозд, от който се източва вино, което весели душите на тия, които с вяра те прославят.“⁴⁶. В химнографията Светите божии угодници също са сравнявани с това насаждение. Примери за това са и светиите, чийто образи намират място в иконографията на Светите двери. Св. Василий Велики е наречен „усърден тружениче на Христовото лозе“⁴⁷ и „лоза, от която израстнаха богомъдри защитници на Православието“⁴⁸. Св. Николай Мирликийски Чудотворец се възпява като: „лозо от добродетелния Христов виноград“ и „дърво от чудоточния Иисусов рай“. Той е наречен още: „градино, от обетованата земя“, „цвете от божествено насаждение“ и крин, „поникнал в рая“⁴⁹. В икос 1 на „Акатист на светите Три светители Василий Велики, Григорий Богослов и Иоан Златоуст“ тези трима „велики вселенски учители“ са наречени: „добри труженици на Христовото лозе“⁵⁰, а в икос 11: „благоуханни цветя от райската градина“⁵¹.

След всемирния потоп лозата е първото засадено растение: „Ной почна да обработва земята и насади лозе“ (Бит. 9:20). В Стария завет лозата е символ на обещаната, обетованата земя. Лозата е донесена от пратениците на Моисей от Ханаанската земя: „отрязаха лозова пръчка с един грозд, и двамата я понесоха на върлина“ (Числ. 13:24). Св. прор. и цар Давид описва дома на всеки, който „се бои от Господа, който ходи по Неговите пътища“ (Пс. 127:1), като сравнява: „жена ти в твоя дом ще бъде като плодовита лоза; синовете ти – като маслиненни клони около твоята трапеца“ (Пс. 127:3). Лозарството изисква грижа (Срв. 3 Царств. 21) и е свързано с тежка работа, като още е „символ на уседналия живот“⁵². В Новия завет – символизира рая. В икос 11 на Акатист на Всички свети, отвика благоугодили на Бога се казва: „Радвайте се, гроздове от Христовото лозе; радвайте се, благоуханни цветя от рая“ и още „радвайте се, сладкогласни славеи, които духовната пролет на вечното блаженство ни възвестяват“⁵³; „верни пътеводители, водещи ни по пътя към небесното отечество“⁵⁴, а в кондак 6: „вие станяхте плодороден рай, насаден посред Църквата и имащ за Дърво на живота самия Господ; като вкусихте от Него райските сладости, вие презряхте всичко преходно на този свят и радостно влязохте в небесната градина, пеейки: Алелуия.“⁵⁵. Заложените в химнографските текстове сравнения и образи се вплитат в пластичната украса. И както подчертават изследователи на

⁴⁶ Акатистник. Молебни пения. Пос. съч., с. 199. (Akatistnik, 1957: p. 199).

⁴⁷ Акатист на светия наш отец Василий Велики, архиепископ на Кесария Кападокийска. Акатисти, Пос. съч., с. 586. (Akatisti, 2006: p. 586).

⁴⁸ Акатист на светия наш отец Василий Велики, архиепископ на Кесария Кападокийска. Акатисти, Пос. съч., с. 592. (Akatisti, 2006: p. 592).

⁴⁹ Акатистник. Молебни пения. Пос. съч., с. 121. (Akatistnik, 1957: p. 121).

⁵⁰ Акатисти. Света гора, Атон, Пос. съч., с. 568. (Akatisti, 2006: p. 568).

⁵¹ Пак там, с. 579. (Akatisti, 2006: p. 579).

⁵² Шиваров, проф. прот. Н. Пос. съч., с. 208. (Shivarov, 1992: 208).

⁵³ Акатисти. Света гора, Атон, Пос. съч., с. 551. (Akatisti, 2006: p. 551).

⁵⁴ Пак там. (Akatisti, 2006).

⁵⁵ Пак там, с. 544-545. (Akatisti, 2006: pp. 544-545).

църковното художествено наследство за майсторите дърворезбари: „*те вдълбаха в сърцевината на дървото специфична пластична философия, валидна за всички времена.*“⁵⁶ (Bozhkov and Vasilev, 1981: p. 203).

Сред представяните растителните орнаменти в дърворезбата на църковния иконостас изображенията на цветя са изключително застъпени. Цветя „*цъфтят*“ сред дърворезбата на Светите двери. Възрожденският иконостас представя богата палитра от дърворезбени цветя в пластичната украса. За иконостаса на Рилския манастир се споменава: „*разцъфват ружи, нарциси, извиват се розети от акантови листа*“⁵⁷. В Благодарствения канон на св. Богородица тя самата е славена като „*цвете неувяхващо*“, в 7 икос на Богородичния акатист като „*цвете на нетлението*“ и „*венец на въздържанието*“. В икос 3 на Богородичния акатист: „*радвай се, защото ти правиш да разцъфти раят на сладостите*“, в икос 11: „*дъх на Христовото благоухание*“. Асен Василиев също подчертава растителното богатство и многообразие вплетено в дърворезба: „*листа, цветя и плодове на различни растения – лоза, лавра, роза, гергина, дъб, нарцис, крем, акант, калинки, ружа, плодове от фурми, палми и други*“, „*срещат се често кошници или вази с цветя и плодове и неизбежното в иконостасите Богородично цвете*“, „*гирлянди от цветя*“⁵⁸. За великолепието на пластичната украса Василиев казва още: „*Зрителят остава смяян от сложната комбинация, от богатството на тази пищна градина от цветя, листа и плодове, забравя, че тя е работена от дърво. Получава се впечатление, че този растителен свят цъфти, благоухае и ще бъде вечно свеж и нетлен.*“⁵⁹. Цветята вплетени в дърворезбата са опит да се разкрие красотата на рая, но както казва св. ап. Павел: „*око не е виждало, ухо не е чувало и човек на ум не е идвало това, що Бог е приготвил за ония, които го обичат*“ (1 Кор. 2:9).

Върху Светите двери с инв. №6930, размер 165/78 см. и с произход – Девическия манастир в Арбанаси, сред ажурна резба отгоре са представени образите от сцената св. Благовещение и образите на светите старозаветни пророци и царе Давид и Соломон (Фигура 7). Дърворезбата напомня думите на св. прор. Исаия: „*И ще покара младочка от Иесеевия пън, и клон ще израсне от неговия корен*“ (Ис. 11:1). В икос 3 на Богородичния акатист св. Богородица е наречена: „*клонче на неувяхващата младочка*“⁶⁰, в икос 12: „*драгоценни венецо на благочестивите царе*“⁶¹, а в „икос 7: „*светлоплодно дърво, от*

⁵⁶ Божков, А., А. Василиев. Художественото наследство на манастира Зограф. С., 1981, с. 203. (Bozhkov and Vasilev, 1981: p. 203).

⁵⁷ Коева, М. Иконостасите на Рилския манастир. (Коева, n.d.).

<https://liternet.bg/publish9/mkoeva/nasledstvo/ikonostasite.htm> [електронен ресурс към 31 март 2021 година]

⁵⁸ Василиев, А. Български възрожденски майстори. Пос. съч., с. 252. (Vasilev, 1976: p. 252).

⁵⁹ Пак там. (Vasilev, 1976).

⁶⁰ Акатистник. Молебни пения. Пос. съч., с. 42. (Akativnik, 1957: p. 42).

⁶¹ Пак там, с. 49. (Akativnik, 1957: p. 49).

което верните се хранят, разлистено добросенчесто дърво, под което мнозина се подслоняват“.

Фигура 7. Свети двери, инв. № 6930, НЦИАМ при СВ. Синод

Иконите на дверите са представени в своеобразни арки, отделени чрез дърворезбени колони. Две основни колони, с капители се открояват. От тях във височина като клони, разклонени от стъбло се вият в ажурна плетеница растителни мотиви – листа и цветове, които сякаш образно представят думите на старозаветната песен: „а лозята ни са цъфнали“ (Песен на песн. 2:15) „и цъфналите лози в лозята издават благоухание“ (Песен на песн. 2:13). Двете колони напомнят за архитектурата на Соломоновия храм. Входната му порта била точно срещу изгряващото слънце, а от двете страни се издигали два стълба, наречени Яхин и Воаз. Техните капители (главуляци) имали форма на цветна чаша, подобна на крин, а околоръст имали за украса нарове⁶².

Останалата резба на дверите е плитка с растителни мотиви, сред които цветя, дъбови листа и виещи се растителни фризове на червен фон. Светите двери завършват с розета с икона на шестокрил херувим. Библейският текст разкрива: „И изгони Адама, и постави на изток при Едемската градина Херувим и пламенен меч, що се обръщаше, за да пазят пътя към дървото на живота.“ (Бит. 3:24).

⁶² Шиваров, проф. протопр. Н. Пос. съч., с. 415-416. (Shivarov, 1992: pp. 415-416).

С дърворезба в плитък релеф, с изцяло геометрични орнаменти в сложна плетеница се характеризират Светите двери с инв. № 6451 от НЦИАМ при Св. Синод (Фигура 8). Те са с размер 115/30 см. и са описани с произход храм „Св. Петка“, с. Дрен, Софийска епархия. Те са най-старите двери от колекцията на НЦИАМ при Св. Синод. Както отбелязва и Васил Пандурски в своя труд *„Паметници на изкуството в църковния историко-археологически музей/София“*: *„Резбата е шнуровидна и плетенична – плоскостно изпълнение. Връзката с традицията – старобългарският плетеничен орнамент – е все още подчертано налице и през XV – XVI век. Това ще продължи и по-нататък, но с привнасяне на нови реалистични елементи.“*⁶³.

Фигура 8. Свети двери, инв. № 6451, НЦИАМ при СВ. Синод

С плитка резба, окантваща иконографските полета, са Светите двери от Софийско с инв. № 3631 от НЦИАМ при Св. Синод, от XVII-XVIII в. (Фигура 9). Те имат позлатени елементи на цветен фон. Крайните рамкиращи полета на самите двери са с издялани подобно на житен клас форми. В горната част дверите са увенчани с ред *„разцъфнали лалета“*, както ги описва музейната документация. Вписани са в Музея на 21 май 1960 г., с размери на всяко от крилата: 38/140 см и 40/140 см. Както и Васил Пандурски отбелязва, при тези двери *„сухият плетеничен орнамент е напълно заменен с виещи се растителни орнаменти. Растителните орнаменти са натурално дадени живи цветя – ружи.“* *„Явни са ренесансовият повеи, все по-насочващият се*

⁶³ Пандурски, В. Пос. съч., с. 32. (Pandurski, 1977: p. 32).

поглед към природата, към действителността. Само средната лайсна при тези двери е с шнуровидна резба с кръстче в средата, оцветена в червено, жълто и зелено. Обрамчаващият фриз-шнур е съставен от ситни акантови листа.⁶⁴

Фигура 9. Свети двери, инв. № 3631, НЦИАМ при Св. Синод

Светите двери от фонда на Националния църковен историко-археологически музей при Св. Синод са част от колекцията с паметници на Музея, които маркират отделни етапи в развоя на българската дърворезба. Те представят развитието на иконографията и дърворезбата, както и дарителството и поръчителството към майстори иконописци и дърворезбари в определената на създаване епоха от поствизантийския период, както и от периода на Българското национално възрождение. Въплъщават учението на Църквата и догматиката чрез иконографските образи и сцени, чрез елементите и формите на пластичната украса, чрез символиката на използвания колорит⁶⁵ (Tsarkovniat muzei, 2004: p. 8).

References // Литература

- Akatisti.** (2006) Akatisti (in Bulgarian), book 1, Publisher: Slavyanobalgarski manastir "Sv. Vmchk Georgi Zograf", Sveta gora, Aton, 2006 // [Акатисти. Изд. Славянобългарски манастир „Св. вмчк. Георги Зограф“, кн. 1, Света гора, Атон, 2006].
- Akatistnik.** (1957) Akatistnik. Molebni peniya. Velikii kanon na sv. Andrey Kritski (in Bulgarian), Publisher: Sinodalno izdatelstvo, Sofia, Bulgaria, 1957 // [Акатистник.

⁶⁴ Пандурски, В. Пос. съч., с. 32. (Pandurski, 1977: p. 32).

⁶⁵ Вж. по-подробно Църковният музей – съкровищницата на българската духовност. Църковен вестник, бр. 1, год. 105, 1-15 януари 2004, с. 8. (Tsarkovniat muzei, 2004: p. 8).

Молебни пения. Великий канон на св. Андрей Критски. Синодално издателство, С., 1957].

Bible, (2008). Bible (in Bulgarian), Publisher: Sinodalno izdatelstvo, Sofia, Bulgaria, 2008 [Библия на Синодално издателство Библия, СИ. С., 2008].

Bozhkov, A., Vasiliev, A. (1981) Hudozhestvenoto nasledstvo na manastira Zograf (in Bulgarian), Publisher: Narodna kultura, Sofia, Bulgaria, 1981 // [Божков, Атанас, Асен Василиев. Художественото наследство на манастира Зограф. Изд. Народна култура, С., 1981].

Chasoslov (1941) Chasoslov (in Bulgarian), Publisher: Sinodalno izdatelstvo, Sofia, Bulgaria, 1941 // [Часослов. Синодално издателство, С., 1941].

Chasoslov (1982) Chasoslov (in Bulgarian), Publisher: Sinodalno izdatelstvo, Sofia, Bulgaria, 1982 // [Часослов. Синодално издателство, С., 1982].

Chiflyanov, B. (1996) Liturgika (in Bulgarian), Publisher: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria, 1996 // [Чифлянов, Благой. Литургика. Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, С., 1996].

Chilingirov, A. (1964) Darvorezbata na Mitropolitskata cherkva v Samokov (in Bulgarian), Publisher: Balgarski hudozhnik, Sofia, Bulgaria, 1964 // [Чилингиров, Асен. Дърворезбата на Митрополитската черква в Самоков. Изд. Български художник, С., 1964].

Florenski, P. (1994) Ikonostas (in Bulgarian), Publisher: LIK, Sofia, Bulgaria, 1994 // [Флоренски, Павел. Иконостас. Изд. ЛИК, С., 1994].

Iona, arhimandrit (1950) Uchebnik po Liturgika. Kratko rakovodstvo za izuchavane na Pravoslavnoto bogoslužhenie (in Bulgarian), Publisher: Sinodalno izdatelstvo, Sofia, Bulgaria, 1950 // [Иона, архимандрит. Учебник по Литургика. Кратко ръководство за изучаване на Православното богослужение, Синодално издателство. С., 1950].

Ivanova, V., Koeva, M. (1979) Plasticheskoto bogatstvo na vazrozhdenskata tsarkovna darvorezba (in Bulgarian), Publisher: Septemvri, Sofia, Bulgaria, 1979 // [Иванова, Венета, Маргарита Коева. Пластическото богатство на възрожденската църковна дърворезба. Изд. Септември, С., 1979].

Koeva, M. (n. d.) Ikonostasite na Rilskia manastir <https://litenet.bg/publish9/mkoeva/nasledstvo/ikonostasite.htm> [електронен ресурс към 31 март 2021 година] // [Коева, Маргарита. Иконостасите на Рилския манастир].

Pandurski, V. (1977) Pametnitsi na izkustvoto v tsarkovnia istoriko-arheologicheski muzei – Sofia (in Bulgarian), Publisher: Balgarski hudozhnik, Sofia, Bulgaria, 1977 // [Пандурски, Васил. Паметници на изкуството в църковния историко-археологически музей/София. Изд. Български художник, С., 1977].

Shivarov, N. (1992) Bibleyska arheologia (in Bulgarian), Publisher: Sinodalno izdatelstvo, Sofia, Bulgaria, 1992 // [Шиваров, проф. протопр. Николай. Библейска археология. Синодално издателство, С., 1992].

- Sluzhebnik** (1985) Sluzhebnik (in Bulgarian), Publisher: Sofia, Bulgaria, 1985 // [Служебник. Синодално издателство, С., 1985].
- Tsarkovniat muzei** (2004) Tsarkovniat muzei – sakrovishnitsa na balgarskata duhovnost (in Bulgarian) In: Tsarkoven vestnik, vol. 1, year 105, 1-15 January 2004 // [Църковният музей-съкровищницата на българската духовност. Църковен вестник. Бр. 1, год. 105, 1-15 януари 2004, с. 8].
- Uspenski, L.** (2001) Bogoslovie na ikonata (in Bulgarian), Publisher: Omofor, Sofia, Bulgaria, 2001 // [Успенски, Леонид. Богословие на иконата. Изд. Омофор, С., 2001].
- Vasiliev, A.** (1976) Erminii. Tehnologii i ikonografia (in Bulgarian), Publisher: Septemvri, Sofia, Bulgaria, 1976 // [Василиев, Асен. Ерминии. Технологии и иконография. Изд. Септември, С., 1976].

д-р Елена Серева

изследовател по Национална научна програма
„Млади учени и постдокторанти“ 2020,

Богословски факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
София, България

elsereva@abv.bg

AUTHOR'S DATA WERE PUBLISHED ACCORDING GDPR RULES AND
PUBLICATION ETHICS OF THE JOURNAL (<http://www.math.bas.bg/vt/kin/>)

Received: 06 April 2021

Accepted: 28 October 2021

Published: 07 December 2021

DOI: www.doi.org/10.26615/issn.2367-8038.2021_2_003

KIN Journal, 2021, Volume 07, Issue 2

Science Series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization

Научна поредица Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация

Научная серия Культурное и историческое наследие: сохранение, презентация, оцифровка

Editors

Prof. PhD. Petko St. Petkov
Prof. PhD. Galina Bogdanova

Съставители

проф. д-р Петко Ст. Петков
проф. д-р Галина Богданова

Copy editors

Assist. prof. PhD. Nikolay Noev
Assist. prof. PhD. Kalina Sotirova-Valkova
Paskal Piperkov

Технически редактори

гл. ас. д-р Николай Ноев
ас. д-р Калина Сотирова-Вълкова
Паскал Пиперков

© Editors, Authors of Papers, 2021

© Редколегия, Авторски колектив, 2021

Published by

Institute of Mathematics and Informatics
at the Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia, Bulgaria

Издание на

Институт по математика и
информатика при Българска академия на
науките, София, България

<http://www.math.bas.bg/vt/kin/>

ISSN: 2367-8038